

**MINISTERUL EDUCAȚIEI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” DIN ALBA IULIA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ISTORIE**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

**DESPRE POPULAȚIA DIN PERIOADA ROMANO-
BIZANTINĂ DE LA *CALLATIS*.
UN STUDIU DE BIOARHEOLOGIE**

Conducător de doctorat:

C.S. I Dr. ANDREI DORIAN SOFICARU

Student-doctorand:

DIANA SONU

ALBA IULIA

2024

CUPRINS

CAPITOLUL I.....	7
LA RASCRUCEA VIETII ȘI A MORȚII. DATE INTRODUCTIVE DESPRE NECROPOLA ROMANO-BIZANTINĂ DE LA CALLATIS.....	7
Metodologie și obiective.....	11
Istoricul orașului.....	13
Istoricul cercetării.....	15
CAPITOLUL II.....	21
PRACTICI MORTUARE OBSERVATE ÎN NECROPOLA ROMANO-BIZANTINĂ DE LA CALLATIS.....	21
Analiza descoperirilor.....	21
Planul general al necropolei.....	25
Rit și ritual funerar.....	27
Tipurile de amenajări.....	32
Amenajările externe.....	34
Amenajările interne.....	34
Tipologia mormintelor romano-bizantine.....	35
Adâncimea mormintelor.....	39
Raportul dintre numărul de indivizi și amenajările mormintelor.....	39
Tipurile de amenajări în raport cu starea de reprezentare.....	42
Orientarea indivizilor.....	45
Poziția defuncțiilor în morminte.....	47
Inventarul funerar.....	49
Inventarul funerar în raport cu amenajările mormintelor.....	53
Datarea mormintelor.....	55
Raportul dintre datarea și tipologia mormintelor.....	64
Raportul dintre orientarea indivizilor și datarea mormintelor.....	65
CAPITOLUL III.....	67
ANALIZA ANTROPOLOGICĂ A OSEMINTELOR DIN NECROPOLA CALLATIANĂ (1960-1976)	67

Materiale și metode.....	67
Rezultate.....	70
Distribuția pe sexe.....	74
Vârsta la momentul decesului și mortalitatea	78
Dentiție și patologii orale.....	85
Cariile.....	85
Tartrul dentar.....	88
Resorbția dentară.....	90
Pierderile antemortem.....	92
Uzura molarilor.....	94
Indicatori ai stresul sistemic.....	99
Hipoplazia emailului dentar.....	99
Leziuni cribrotice și hiperostoza porotică.....	101
Osteoperiostită.....	105
Osteoartrită.....	108
Indicatorii ai stresului biomecanic.....	111
Insertii musculare.....	111
Modificările enteziale	112
Nodulii Schmorl.....	113
Leziuni.....	115
Staturi.....	118
Caractere non-metrice.....	120
Deformarea artificială a craniului.....	122
CAPITOLUL IV.....	126
DATE COMPARATIVE PRIVIND BIOARHEOLOGIA NECROPOLEI	
CALLATIENE.....	126
Introducere.....	126
Tipologia mormintelor în raport cu sexul și vârsta indivizilor.....	127
Inventarul funerar în raport cu sexul și vârsta indivizilor.....	134
Analiza comparativă.....	142
Descrierea siturilor.....	144

Materialul osteologic.....	150
Indicatori ai stresului sistemic.....	151
Patologiile orale.....	160
Infecții nespecifice.....	165
Degenerarea articulațiilor.....	167
CAPITOLUL V.....	177
DINCOLO DE MORMINTE. REFLECȚII FINALE ASUPRA NECROPOLEI ROMANO-	
BIZANTINE DE LA <i>CALLATIS</i>.....	177
BIBLIOGRAFIE.....	186
LISTA ANEXELOR ȘI A PLANȘELOR.....	203
ANEXA I.....	205
ANEXA II.....	207
ANEXA III.....	312
ANEXA IV.....	326
PLANȘE.....	331

REZUMAT

Cuvinte cheie: necropolă, roman-bizantin, Antichitate Târzie, *Callatis*, *Scythia Minor*, Imperiul Roman, practici funerare, paleopatologie, bioarheologie, paleodemografie.

**

Prin bogăția și importanța informațiilor oferite, necropolele oferă o fereastră unică către societățile din trecut. În timp ce arheologia investighează diverse aspecte ale societăților umane din trecut prin analiza culturii materiale, bioarheologia se concentrează pe studierea rămășițelor scheletice umane, a celor care au creat cultura materială. Analiza materialului osteologic oferă informații cu privire la structurile demografice, starea de sănătate și stilul de viață al populațiilor antice, dar și referitoare la experiențele personale și culturale ale individului. În plus, studiul practicilor funerare dezvăluie informații despre credințele religioase, ierarhiile sociale și practicile culturale ale epocilor trecute¹.

Încă din secolul XIX când arheologia devine o știință istorică cu metode proprii, preocupările pentru mediul funerar au evoluat direct proporțional cu aceasta, fiind o componentă constantă a demersurilor de cercetare. Dintotdeauna vechile civilizații, precum cea egipteană, cea grecească și mai târziu cea romană, au uimit prin monumentalitatea construcțiilor funerare². Fascinația pentru complexe funerare antice a fost alimentată de inventarele funerare bogate sau de faptul că acestea reprezentau o categorie tabu. Odată cu campania lui Napoleon Bonaparte în Egipt s-au „deschis” porțile antichităților și comorilor egiptene. Mumiile au început să fie comercializate și utilizate în diverse scopuri, de la petreceri private de „mummy unwrapping” și utilizarea lor în diverse combinații cu medicamente, la transformarea lor în fertilizator pentru sol sau combustibil pentru motoarele locomotivelor³. Și în cazul lumii romane, studierea comportamentului funerar prin analiza locurilor de înmormântare, a inventarelor funerare, a artei funerare sau a epitafurilor, a dezvăluind informații despre aspecte ale vieții cotidiene, ierarhii

---

¹ Sarah Tarlow, *Ritual, Belief and the Dead in Early Modern Britain and Ireland*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, p. 4.

² Graham John Oliver, „An introduction to the Epigraphy of Death: Funerary Inscriptions as Evidence”, în *The Epigraphy of Death: Studies in the History and Society of Greece and Rome*, Graham John Oliver (ed.), Liverpool, Liverpool University Press, 2000, p. 1.

³ Tessa Baber, „Ancient Corpses as Curiosities: Mummymania in the Age of Early Travel”, *Journal of Ancient Egyptian Interconnections*, vol. 8, 2016, pp. 76-92.

sociale, legături familiale și religiile populației, reflectând diversitatea populațiilor din întregul Imperiu Roman.

În ceea ce privește aspectele culturale și sociale ale acestui „rit de trecere”⁴, fenomenul comportă diverse reacții precum frică, furie, auto-glorificare, implorare, jale sau comemorare, toate acestea fiind diferite mecanisme utilizate pentru a face față morții⁵.

Tema centrală a acestei lucrări o reprezintă studierea mării necropole romano-bizantine a orașului antic *Callatis*, astăzi Mangalia (jud. Constanța), mai exact a principalelor campanii arheologice conduse de Constantin Preda în perioada 1960-1976. Primele descoperiri de complexe funerare încadrate cronologic în perioada romano-bizantină fost realizate în anul 1931⁶, cercetările în necropolă continuând și astăzi. Amplasarea cercetărilor, numărul mare de morminte și inventarele funerare spectaculoase au plasat necropola callatiană în categoria celor mai importante necropole de epocă romano-bizantină din România și de pe coasta vest-pontică.

Intervalul cronologic ales a fost Antichitatea Târzie, cunoscută și sub denumirea de perioada romano-bizantină. Deși majoritatea contextelor funerare se încadrează între secolele IV-VI, am deci extinderea pe acestui interval pentru a include și mormintele încadrate cronologic la sfârșitul secolului III p. Chr. O serie de considerente au influențat alegerea acestei epoci, inclusiv intenția de a urmări evoluția necropolei în raport cu așezarea.

Perioada Antichității Târzii, care se întinde aproximativ de la sfârșitul secolului al III-lea până în secolul al VII-lea p. Chr., a fost martora unor transformări semnificative în sferile politice, sociale, economice și culturale. Pe măsură ce Imperiul Roman de Vest s-a confruntat cu tulburări interne și invazii externe, autoritatea sa s-a diminuat, ceea ce a dus la dizolvarea treptată a structurilor de putere centralizate⁷. Această fragmentare a facilitat apariția unor noi entități politice, cum ar fi regatele germanice în vest și Imperiul Sasanid în est, inaugurând, totodată, o serie constantă de atacuri ale ambelor frontiere⁸. Creștinismul, a cărui influență crescuse încă din secolul

---

⁴ Arnold Van Gennep, *Les rites de passage*, traducere în limba română de Lucia Berdan și Nora Vasilescu, Iași, Polirom, 1996, *passim*.

⁵ Tarlow, *op. cit.*, p. 5.

⁶ Theofil Sauciuc-Săveanu, „CALLATIS VI-e rapport préliminaire. Fouilles et recherches des années 1929-1931”, *Dacia*, V-VI (1935-1936), 1938, pp. 284-287.

⁷ Peter Heather, *The fall of the Roman Empire: a new history of Rome and the barbarians*, Oxford, Oxford University Press, 2005, pp. 445-448.

⁸ Brian Campbell, „The Army”, în *The Cambridge Ancient History: The Crisis of Empire, A.D. 193-337*, Alan Bowman, Peter Garnsey, Averil Cameron (eds.), Ediția a II-a, vol. XII, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, pp. 114-115, 221-222; Heather, *op. cit.*, pp. 450-452.

I, a devenit religie oficială, modelând profund societatea din întregul imperiu⁹. Schimbările economice, inclusiv declinul centrelor urbane, au modificat radical peisajul socio-economic¹⁰.

La începutul acestei perioade, provincia Moesia Inferior este reorganizată, iar teritoriul Dobrogei de astăzi devine provincia *Scythia*, provincie care aparținea diocezei Traciei¹¹. Limesul Dunării de Jos și provincia nou creată devin unele dintre cele mai expuse teritorii în fața atacurilor barbare, iar pentru apărarea lor sunt create două noi legiuni¹². Reorganizarea administrativă și structura socială a imperiului au servit drept model pentru structura ecleziastică ulterioară¹³. Finalul antichității sau a perioadei romano-bizantine corespunde sfârșitul secolului VI p. Chr., moment în care au loc invaziile avarilor și slavilor¹⁴ și începutul secolului VII, moment în care și orașul *Callatis* intră în declin¹⁵.

Scopul acestei lucrări este de a oferi un punct de vedere nou și inedit asupra necropolei callatiene, deoarece literatura de specialitate din România nu abordează întotdeauna studiul practicilor funerare în tandem cu analizele antropologice, majoritatea publicațiilor fiind axate pe contextul arheologic și ritualul funerar. Mai mult decât atât, lucrările care au ca temă necropola romano-bizantină callatiană sunt foarte puține la număr, majoritatea fiind constituită de rapoartele de săpătură care se rezumă la colectare de date cu caracter descriptiv și articole care conțin puține remarci și concluzii, unele nu foarte clare privind necropola. În plus, acest efort este necesar deoarece a inclus înregistrarea tuturor informațiilor privind descoperirile funerare de până în prezent, creionând astfel o imagine de ansamblu mult mai completă.

---

⁹ David Gwynn, *Christianity in the Later Roman Empire: A Sourcebook*, Bloomsbury, 2015, pp. 39-50; Mario Ferrero, „The triumph of Christianity in the Roman Empire: An economic interpretation”, *European Journal of Political Economy*, 24, 2008, pp. 73-80; Heather, *op. cit.*, pp. 119-128.

¹⁰ Bryan Ward-Perkins, *The fall of Rome and the end of civilization*, Oxford, Oxford University Press, 2006: 104-121; Alexandru Madgearu, „The end of town-life in *Scythia Minor*”, *Oxford Journal of Archaeology*, 20 (2), 2001, pp. 207-214.

¹¹ John Wilkes, „Provinces and frontiers”, în *The Cambridge Ancient History: The Crisis of Empire, A.D. 193-337*, Alan Bowman, Peter Garnsey, Averil Cameron (eds.), Ediția a II-a, vol. XII, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, pp. 708-709; Radu Vulpe, Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, p. 370.

¹² Vulpe, Barnea, *op. cit.*, p. 371.

¹³ Georgi Atanassov, „Christianity along the Lower Danube Limes in the Roman Provinces of *Dacia Ripensis*, *Moesia Secunda* and *Scythia Minor* (4th – 6th C. AD)”, în *The Lower Danube Roman Limes (1st – 6th C. AD)*, Lyudmil Vagalinski, Nicolay Sharankov, Sergey Torbatov (eds.), Sofia, 2012, p. 350; Heather, *op. cit.*, p. 126.

¹⁴ Alexander Kazhdan, „*Scythia Minor*”, în *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Alexander Kazhdan (ed.), vol. III, Oxford, Oxford University Press, 1991, p. 1857; Madgearu, *op. cit.*, p. 208.

¹⁵ Madgearu, *op. cit.*, p. 209.

Sursele principale ale acestui demers au fost trei lucrări la care se adaugă o serie de articole și rapoarte arheologice utilizate pentru colectarea tuturor datelor referitoare la necropola callatiană (prezentate pe larg în *Istoricul cercetării*). În primul rând, monografia lui Constantin Preda publicată în 1980 care cumulează toate descoperirile funerare între anii 1960-1976 din cadrul necropolei callatiene romano-bizantine¹⁶, a oferit date despre contextul arheologic pentru materialul osteologic analizat în cuprinsul acestei teze. În al doilea rând, articolul publicat în 2009 de Andrei Soficaru care prezintă rezultatele analizei antropologice realizate asupra a 169 de schelete descoperite în campania din anul 2000¹⁷ a completat imaginea de ansamblu a populației callatiene. Ultima sursă principală a fost continuarea studiului din 2009, concretizat într-o teză de doctorat publicată în 2011¹⁸, care a vizat populația provinciei *Scythia* în perioada romano-bizantină, sursă utilizată pentru realizarea comparațiilor la nivelul micro, provincial.

Prezenta lucrare a fost structurată în cinci capitole, succedate de Bibliografie, Anexe și Planșe. În primul Capitol, *La răscrucea vieții și a morții. Date introductive despre necropola romano-bizantină de la Callatis*, s-a constituit dintr-o parte introductivă, un subcapitol privind metodologia și obiectivele, dar și două subcapitole dedicate istoriei orașului și istoricului cercetărilor arheologice din necropola romano-bizantină. Capitolul II, *Practici funerare în necropola romano-bizantină de la Callatis*, a vizat cumulara tuturor descoperirilor cu caracter funerar de epocă romano-bizantină de la *Callatis* și analiza practicilor funerare. Cel de-al treilea capitol, *Analiza antropologică a osemintelor din necropola callatiană (1960-1976)*, a avut ca obiectiv principal recuperarea materialului osteologic excavat în campaniile 1960-1976, creionarea unui profil demografic al indivizilor și o imagine asupra stării de sănătate, dietei și stilului de viață. O examinare a practicilor funerare în raport cu structura demografică a populației, precum și comparații cu necropolele din provincia *Scythia* sau din Imperiu, a constituit baza Capitolului IV, *Date comparative privind bioarheologia necropolei callatiene*. Ultimul capitol, *Dincolo de morminte. Reflecții finale asupra necropolei romano-bizantine de la Callatis*, rezumat principalele descoperiri rezultate din analiza bioarheologică efectuată în necropola callatiană, reconfirmând ipoteza centrală conform căreia studierea practicilor funerare și a materialului osteologic este esențială pentru cunoașterea populației antice.

---

¹⁶ Constantin Preda, *Callatis. Necropola romano – bizantină*, București, 1980.

¹⁷ Andrei Soficaru, „Un studiu de bioarheologie asupra necropolei romano-bizantine de la *Callatis*”, *Pontica*, XLII, 2009, pp. 562-584.

¹⁸ *Idem.*, *Populația provinciei Scythia în perioada romano-bizantină*, Iași, 2011.

În ceea ce privește metodologia abordată, prima etapă a cercetării a vizat sintetizarea tuturor descoperirilor de morminte de epocă romano-bizantină de la *Callatis* într-o bază de date de tip MO *Access*¹⁹. Această bază de date a cuprins următoarele câmpuri: numărul mormântului, punct (punctul de descoperire), sat/comună/oraș, județ, țară, provincie, caracterul cercetării (sistematică/salvare), anul descoperirii, sector/secțiune/carou, lungime, lățime, adâncime, amenajări externe, amenajări interne, stare (deranjat/întreg), număr de indivizi, orientarea scheletului/scheletelor, poziția scheletului/scheletelor, inventar funerar, datare, foto/desen, observații, bibliografie. Pentru generarea rezultatelor, am analizat statistic datele introduse în scopul observării tipurilor predominante de morminte, grupării descoperirilor funerare în funcție de criteriul cronologic, al contextelor descoperirii, al prezenței/absenței inventarului funerar și al amenajărilor funerare. Alte observații au vizat numărul, poziția și orientarea indivizilor.

Pornind de la baza de date mai sus-amintită am încercat să răspund la un set de întrebări pe baza cărora s-au conturat și concluziile: care sunt uzanțele în ceea ce privește practicile funerare la cumpăna dintre epoci? Se poate presupune că preocupările religioase au legătură cu aspectele funcționale și modalitățile de construcție ale mormintelor? Există o trecere bruscă ce se poate identifica în baza datării mormintelor privind impunerea unor reguli în privința ritualului funerar ce țin de dogma creștină? Care este limita cronologică a reminiscențelor păgâne în epoca creștină? Se poate concluziona că există o legătură directă între configurația demografică din cetatea antică și existența unor preferințe privind tipologia mormintelor?

Un alt obiectiv al cercetării l-a reprezentat încadrarea tuturor mormintelor într-o tipologie pornind de publicațiile anterioare care să cuprindă întreaga perioadă romano-bizantină. De asemenea, am urmărit în literatura de specialitate evoluția terminologiei înregistrării descoperirilor cu caracter funerar de la *Callatis* cu scopul de a realiza o uniformizare a termenilor, aceasta fiind necesară și pentru realizarea bazei de date.

Pentru a înțelege mai bine evoluția spațiului funerar și al practicilor funerare, a identifica modele sau corelații în cadrul necropolei, am creat o serie de hărți cu ajutorul *QGIS* (Quantum Geographic Information System) – un software gratuit și open-source (varianta 3.28 LTR-Firenze). Pentru georeferențiere am utilizat proiecția cartografică (Sistemul de Coordonate de Referință) oficială al României, anume STEREO 70-Dealul Piscului 31700, esențial pentru la alinierea adecvată, la integrarea planurilor georeferențiate și evitarea distorsiunilor. Au existat mici deviații,

---

¹⁹ Modelul bazei de date a fost oferit de către Dr. Andrei Soficaru.

deoarece unele planuri au fost realizate și publicate fără a corespunde scării de proporție. În alte cazuri, planurile de săpătură nu au oferit suficiente date cu privire la localizarea spațială necesare pentru georeferențiere. În aceste situații am georeferențiat planurile folosind informații cu privire la orientarea și dimensiunea secțiunilor.

Din punct de vedere metodologic, pentru fiecare plan georeferențiat (raster layer) am realizat un layer de tip punct pentru georeferențierea mormintelor. După unificarea tuturor mormintelor într-un singur layer, am creat o bază de date în care fiecare mormânt a primit un ID pentru identificare și am introdus câmpuri care cuprindeau următoarele informații: numărul mormântului, amenajările externe, amenajările interne, număr de indivizi, inventarul funerar, datarea, sexul indivizilor și vârsta (acolo unde au fost disponibile). Pentru a importa datele în program (tabela de attribute) am folosit fișiere de tip CSV. Randarea hărților a fost realizată utilizând *Google Satellite* și *ESRI World Imagery*.

În ceea ce privește metodologia analizei antropologice a osemintelor umane, aceasta a fost expusă pe larg în Capitolul II pentru a facilita parcurgerea respectivului capitol.

Metoda analizei comparative a fost necesară pentru a ilustra raportarea necropolei callatiene la alte necropole din *Scythia*, dar și la necropole din cadrul larg al Imperiului Roman. Toate comparațiile au vizat datele antropologice.

Referitor la starea generală de sănătate a populației, primul obiectiv al analizei a fost determinarea numărului minim de indivizi, anume 189 de indivizi proveniți din 106 morminte care au fost păstrate până în prezent din numărul de 387 de morminte excavate între 1960-1976.

Gradul de fragmentare al materialului osteologic a fost foarte ridicat, multe oase fiind rupte în momentul descoperirii și în anii ce au urmat. Unele oase au prezentat o stare relativ bună de conservare și reprezentare, dar majoritatea au fost afectate de agenții tafonomice precum solul, apa infiltrată, intervențiile animalelor sau rădăcinile plantelor. Cea mai comună cauză de deranjare a scheletelor a fost reînhumarea, numeroase dintre morminte fiind duble sau multiple.

Profilul demografic al populației a reflectat un procent ridicat al deceselor în intervalul 40-44 ani pentru întreaga populație. Raportul dintre sexul indivizilor și vârsta la momentul decesului a fost relativ egal, diferențele fiind prezente în intervalul de vârstă cuprins între 40-44 de ani, unde indivizii de sex masculin sunt dublul indivizilor de sex feminin. În intervalul 55-59, majoritatea indivizilor sunt de sex masculin. Decesul în rândul indivizilor de sex feminin a fost cel mai ridicat în intervalul 35-39 ani, iar principalele cauze au fost cel mai probabil factorii socio-economici,

anume activități casnice intense, stresul cauzat de nașteri de-a lungul vieții și complicațiile aferente.

Starea generală de sănătate a populației a indicat mici discrepanțe între cele două sexe în ceea ce privește starea de sănătate orală, a disfuncțiilor hematologice, a activităților cotidiene. În rândul femeilor, numărul indicatorilor specifici anemiilor au fost mult mai des întâlniți.

Aferent stării de sănătate orală, s-a putut observa că incidența cariilor în rândul indivizilor de sex feminin este asemănătoare cu cea în rândul indivizilor de sex masculin. Diferențe s-au remarcat în rândul afecțiunilor privind pierderile antemortem, unde indivizii de sex feminin au fost afectați de două ori mai mult comparativ cu indivizi de sex masculin. Alte discrepanțe au fost remarcate în ceea ce privește incidența abceselor. Numărul acestora a fost de trei ori mai mare în rândul indivizilor de sex masculin. În urma înregistrării dinților cu depuneri de tartru s-a putut observa faptul că doar un sfert din dinții permanenți erupți păstrați prezentau depuneri de tartru, iar resorbția dentară a afectat mai mulți indivizi în comparație cu tartrul dentar. Uzura molarilor a fost aproape egală distribuită pe categoriile de sexe, majoritatea cazurilor fiind concentrate în intervalul de vârstă de 30-39 de ani.

Dintre indicatorii stresului sistemic observați incidența hipoplaziei emailului dentar este de 34,21% prin raportarea la totalul indivizilor care păstrau dentiția. Leziunile cribrotice au avut o distribuție relativ egală a cazurilor pe sexe, singura discrepanță fiind notată la indivizii de sex feminin care prezentau mult mai multe leziuni de tipul *cribra orbitalia*. Totodată am constatat că acest tip de leziuni este mult mai bine evidențiat în lotul indivizilor subadulți și al celor cu vârstă cuprinsă între 30-39 de ani. Osteoperiostita a fost observată majoritar pe oasele lungi ale membrelor inferioare, majoritatea cazurilor pe suprafețele mediane ale diafizelor tibiilor. Majoritatea cazurilor, inclusiv cele foarte avansate, au fost identificate pe scheletele indivizilor trecuți de 40 de ani, fiind cel mai adesea corelat cu sexul masculin, inclusiv gradele mai avansate ale leziunilor.

Degenerarea articulațiilor, anume osteoartroza, a fost înregistrată cel mai des pe oasele mâinilor și picioarelor. Următoarele cele mai afectate articulații fost articulațiile genunchilor, și ale gleznelor, care indică utilizarea constantă a membrelor inferioare, pentru ambele sexe. Incidența degenerării articulației cotului a fost mult mai ridicată în lotul feminin care poate fi asociat cu stresul biomecanic, mai exact activitățile cotidiene care implicau folosirea mult mai intensă a membrelor superioare. Indicatorii stresului biomecanic au putut fi corelați cu vârsta

înaintată, dar și cu activități fizice susținute, prezența modificărilor enteziiale fiind dublată în toate cazurile de inserții musculare puternic reliefate și într-un singur caz de prezența nodulilor Schmorl. În rândul femeilor au predominat activități ce implicau membrele superioare, iar în rândul bărbaților cele care implicau membrele inferioare. Incidența traumatismelor au fost mult mai mare în rândul bărbaților.

Cu privire la traumatismele identificate pe scheletele din necropola callatiană, mai mult de jumătate dintre acestea au fost identificate pe scheletele indivizilor de sex masculin, iar aproximativ o treime au fost atribuite indivizilor de sex feminin. Nouă dintre acestea au fost fracturi în diverse stadii de vindecare și remodelare, iar unul a fost un traumatism litic. Pentru indivizii de sex feminin acestea se pot asocia cu violența domestică, ci mai degrabă cu vârsta înaintată (compresia unei vertebre sau traumatism litic pe o altă vertebră).

Prin raportare la alte populații din cadrul imperiului, pentru populația callatiană, staturile medii regăsite la limita inferioară pentru lotul feminin și în zona mediană pentru lotul masculin au fost determinate cel mai probabil de un cumul de factori precum genetica, dieta, dar și schimbările sociopolitice care survin în această perioadă. La nivelul provinciei *Scythia*, starea de sănătate generală a populației callatiene a fost mai bună în comparație cu populațiile de la *Histria* și *(L)Ibida*, fiind, totodată, corelată cu o situație economică mai bună, situație reflectată și de numărul ridicat de construcții funerare costisitoare.

În cele din urmă, necropola roman-bizantină de la *Callatis* oferă numeroase fire narative istorice, culturale și sociale care sunt esențiale pentru înțelegerea contextului mai larg al vieții provinciale din Imperiul Roman. Această lucrare contribuie la înțelegerea culturii materiale a morții, a practicilor funerare și a dinamicii religioase și sociale în schimbare din acea perioadă. Necropola nu este doar un simplu loc de înmormântare, ea reflectă identitatea, credințele, relațiile interumane și relațiile intercomunitare în mediul roman.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Sfântul Augustin, Scrisoarea 22,1,6 <https://www.newadvent.org/fathers/1102022.htm>.

✱

Arhiva fotografică a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, Fondul Constantin Preda, 1960-1976.

✱

Alexandru, Nicolaie, Constantin, Robert, Ionescu, Mihai, „Aspecte topografice ale cetății *Callatis* în epoca romano-bizantină”, *Pontica*, XXXVII-XXXVIII, 2004-2005, pp. 419-438.

Alexandru, Nicolaie, Constantin, Robert, Ionescu, Mihai, „*Callatis*-stratigrafie, topografie și urbanism”, *Pontica*, XLV, 2012, pp. 437-463.

Alexandru, Nicolaie, Constantin, Robert, Ionescu, Mihai, „Despre o zonă privilegiată a necropolei callatiene”, *Pontica*, L, 2017, pp. 215-242.

Alexandru, Nicolaie, Alexiu, Alexandru, Colesniuc, Sorin, Constantin, Robert, Ionescu, Mihai, Radu, Laurențiu, Ungureanu, Mădălina, *Callatis. Cercetări arheologice (1993-2018)*, Constanța, 2018.

Alexandru, Nicolaie, Constantin, Robert, Ionescu, Mihai, „Str. Libertății, nr. 4A, Mangalia (*Callatis*), jud. Constanța”, *Cronica cercetărilor arheologice din România*, Campania 2021, CIMEC, 2022, pp. 591-598.

Alexandru, Nicolaie, *Callatis, oraș grecesc în ținutul geților*, Cluj Napoca, 2024.

Atanassov, Georgi, „Christianity along the Lower Danube Limes in the Roman Provinces of *Dacia Ripensis*, *Moesia Secunda* and *Scythia Minor* (4th – 6th C. AD)”, în *The Lower Danube Roman Limes (1st – 6th C. AD)*, Lyudmil Vagalinski, Nicolay Sharankov, Sergey Torbatov (eds.), Sofia, 2012, pp. 327-380.

Barnea, Ion, Despre două inscripții paleocreștine de la *Callatis* (Mangaliza), *Pontica*, XXVIII-XXIX, 1995-1996, pp. 183-186.

Cheluță-Georgescu, Nicolaie, „Morminte elenistice și romane descoperite în zona de nord și nord-vest a necropolei callatiene”, *Pontica*, 7, 1974, pp. 169-189.

Constantin, Robert, Radu, Laurențiu, Ionescu, Mihai, Alexandru, Nicolaie, „Mangalia. Cercetări arheologice de salvare”, *Peuce*, V, 2007, pp. 241-296.

Constantin, Robert, Ionescu, Mihai, Radu, Laurențiu, „Str. Ion Budai Deleanu, nr. 13, Mangalia (*Callatis*), jud. Constanța”, *Cronica cercetărilor arheologice din România*, Campania 2015, CIMEC, 2016, pp. 170-171.

Diaconu, Petre, „Un cimitir creștin din secolul IV descoperit la Mangalia”, *Glasul Bisericii*, 23, 7-8, 1964, pp. 712-723.

Georgescu, Valeriu, Ionescu, Mihai, „Mărturii creștine la *Callatis*”, *Pontica*, XXVIII-XXIX, 1995-1996, pp. 187-200.

Heather, Peter, *The fall of the Roman Empire: a new history of Rome and the barbarians*, Oxford, Oxford University Press, 2005.

Iconomu, Constantin, Noi morminte paleocreștine la Mangalia, *Pontice*, 2, 1969, pp. 81-109.

Ionescu, Mihai, Alexandru, Nicolaie, Constantin, Robert, „Noi cercetări în necropola paleocreștină callatiană”, *Pontica*, XXXV-XXXVI, 2002-2003a, pp. 225-277.

Ionescu, Mihai, Alexandru, Nicolaie, Constantin, Robert, „Mormintele de tip *hypogeu* din necropola callatiană de epocă romano-bizantină”, *Pontica*, XXXV-XXXVI, 2002-2003b, pp. 279-291.

Ionescu, Mihai, Constantin, Robert, Alexandru Nicolaie, „Str. G-ral Boerescu, nr. 4, Mangalia (*Callatis*), jud. Constanța”, *Cronica cercetărilor arheologice din România*, Campania 2002, CIMEC, 2003, pp.187-188.

Ionescu, Mihai, Radu, Laurențiu, „B-dul 1 Decembrie 1918, Mangalia (*Callatis*), jud. Constanța”, *Cronica cercetărilor arheologice din România*, Campania 2005, CIMEC, 2006, pp. 215, 451.

Ionescu, Mihai, Ungureanu, Mădălina, „Str. Muncitorului, nr. 10, Mangalia (*Callatis*), jud. Constanța”, *Cronica cercetărilor arheologice din România*, Campania 2005, CIMEC, 2006, pp. 216, 450.

Ionescu, Mihai, Colesniuc, Sorin, Pâslaru, Ion, „Str. Libertății, nr. 12, Mangalia (*Callatis*), jud. Constanța”, *Cronica cercetărilor arheologice din România*, Campania 2010, CIMEC, 2011, p. 197.

Ionescu, Mihai, Constantin, Robert, Radu, Laurențiu, „Str. Duiliu Zamfirescu, nr. 2, Mangalia (*Callatis*), jud. Constanța”, *Cronica cercetărilor arheologice din România*, Campania 2015, CIMEC, 2016, pp. 169-170.

Ionescu, Mihai, Radu, Laurențiu, Constantin, Robert, „Les recherches archéologiques dans la nécropole tardive de la ville de *Callatis*”, *Cahiers ARA*, 9, 2018, pp. 37-52.

Ionescu, Mihai, Constantin, Robert, Colesniuc, Sorin, Radu, Laurențiu, „Str. Oituz nr. 81-83, Mangalia (*Callatis*), jud. Constanța”, *Cronica cercetărilor arheologice din România*, Campania 2017, CIMEC, 2018, pp. 191-195.

Madgearu, Alexandru, „The end of town-life in *Scythia Minor*”, *Oxford Journal of Archaeology*, 20 (2), 2001, pp. 207-217.

Madgearu, Alexandru, „The end of the Lower Danubian *Limes*”, *Studia Antiqua et Archaeologica*, XII, 2006, pp. 151-168.

Ortner, Donald, Putschar, Walter, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Smithsonian Institution Press, 1981.

Ortner, Donald, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Oxford, Academic Press, 2003.

Papuc, Gheorghe, Radu, Laurențiu, Colesniuc, Sorin, „Str. Mihai Viteazu, nr. 56 D, Mangalia (*Callatis*)”, jud. Constanța, *Cronica cercetărilor arheologice din România*, Campania 2003, CIMEC, 2004, p. 182.

Papuc, Gheorghe, Alexandru, Nicolaie, Constantin, Robert, Ionescu, Mihai, „Str. Portului, nr. 40, Mangalia (*Callatis*), jud. Constanța”, *Cronica cercetărilor arheologice din România*, Campania 2003, CIMEC, 2004, p. 182.

Petrescu-Dâmbovița, Mircea, „Raport relativ la cercetarea descoperirilor arheologice dela Mangalia (14-17 Martie 1943)”, *Raport asupra activității științifice a Muzeului național de antichități din anii 1942-1943*, București, 1944, pp. 60-65.

Pippidi, Dionisie, *Inscripțiile din Scythia Minor. Callatis și teritoriul*, vol. III, București, 1999.

Popescu, Emilian, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, București, 1976.

Preda, Constantin, Popescu, Emilian, Diaconu, Petre, „Săpăturile arheologice de la Mangalia (*Callatis*)”, *Materiale și cercetări arheologice*, VIII, 1962, pp. 439-455.

Preda, Constantin, *Callatis*, Ed. Meridiane, 1968.

Preda, Constantin, Cheluță-Georgescu Nicolaie, „Săpăturile de salvare de la Mangalia din 1972-necropola callatiană din zona stadionului”, *Pontica*, 8, 1975, pp. 55-75.

- Preda, Constantin, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980.
- Radu, Laurențiu, Iorguș, Corina, „*Callatis*. Cercetări de salvare în necropola romano-bizantină”, *Pontica*, XLV, 2012, pp. 465-475.
- Radu, Laurențiu, Ionescu, Mihai, „*Callatis*. Cercetări arheologice în necropola romano-bizantină”, *Pontica*, XLVII, 2014, pp. 221-232.
- Radu, Laurențiu, Ungureanu, Mădălina, Radu-Iorguș, Corina, „Cercetări arheologice în aria funerară callatiană”, *Pontica*, XLVIII-XLIX, 2015-2016, pp. 193-207.
- Rădulescu, Adrian, Lungu, Virgil, „Le christianisme en Scythie mineure à la lumière des dernières découvertes archéologiques”, *Actes du XIe congrès international d'archéologie chrétienne. Lyon, Vienne, Grenoble, Genève, Aoste, 21-28 septembre 1986 Roma*, École Française de Rome, 1989, pp. 2561-2615.
- Sauciuc-Săveanu, Theofil, „CALLATIS VI-e rapport préliminaire. Fouilles et recherches des années 1929-1931”, *Dacia*, V-VI (1935-1936), 1938, pp. 279-319.
- Sauciuc-Săveanu, Theofil, „CALLATIS VIII-e rapport préliminaire. Fouilles et recherches des années 1937-1940”, *Dacia*, IX-X, 1945, pp. 243-347.
- Soficaru, Andrei, „Propunere pentru o tipologie uniformă a mormintelor romano-bizantine din Dobrogea”, *Peuce*, V (XVII), 2007, pp. 297-312.
- Soficaru, Andrei, „Un studiu de bioarheologie asupra necropolei romano-bizantine de la *Callatis*”, *Pontica*, XLII, 2009, pp. 562-584.
- Soficaru, Andrei, *Populația provinciei Scythia în perioada romano-bizantină (sf. sec. III-înc. sec. VII)*, Iași, 2011.
- Soficaru, Andrei, „Anthropological Data about the Funeral Discoveries from Slava Rusă, Tulcea County, Romania”, *Peuce*, S.N. XII, 2014, pp. 307 – 340.
- Soficaru, Andrei, Sofaer, Joanna, „Regional Patterns in Mortuary Practice in the Lower Danube Region in the 4th-6th Centuries”, *Archäologisches Korrespondenzblatt*, Jahrgang 51, Heft 2, 2021, pp. 263-285.
- Sonu, Diana, „Practica deformării artificiale a craniului în provincia *Scythia*”, *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești*, 24, 2018, pp. 67-90.
- Sonu, Diana, „Necropola romano-bizantină callatiană. Rit și ritual funerar”, în *Studierea și interpretarea practicilor funerare din trecut. O perspectivă bioarheologică*, Mihai Gligor, Andrei Soficaru (eds.), Editura Mega, Cluj-Napoca, 2024 (în curs de publicare).

- Sprague, Roderick, *Burial Terminology: A guide for Researchers*, Altamira Press, 2005.
- Ștefaneț, Mihail, *Anatomia omului*, vol. I, Chișinău, Centrul Editorial-Poligrafic Medicina, 2007.
- Ungureanu, Mădălina, Radu, Laurențiu, „Cercetări arheologice în necropola romano-bizantină de la *Callatis*”, *Pontica*, XXXIX, 2006, pp. 259-278.
- Vulpe, Radu, Barnea, Ion, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968.
- Ward-Perkins, Bryan, *The fall of Rome and the end of civilization*, Oxford, Oxford University Press, 2006.
- Wells, Calvin, „The Human Burials”, în *Romano-British Cemeteries at Cirencester*, Alan McWhirr, Linda Viner, Calvin Wells (eds.), 1982, pp. 135-196.
- White, Tim, Black, Michael, Folkens, Pieter, *Human Osteology*, Third Edition, Elsevier Academic Press, 2011.
- Zahariade, Mihail, *Scythia Minor. A history of a Later Roman Province (284-681)*, Amsterdam, Adolf M. Hakkert Publisher, 2006.
- Zugravu, Nelu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997.